

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ЯК ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ ТА УМОВА ЗМІНИ ВЕКТОРА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

У цьому дослідженні громадянськість визначена як персоналізація інституту демократичної громадянськості із врахуванням впливу на нього символічної складової. Використано інституційний підхід для розуміння громадянськості як політичного інституту та визначення концептуальної структури компонентів громадянськості через її соціальне призначення у складі спільноти. За допомогою психологічного підходу розглянуто сутність функціонування інституту громадянськості, де важливу роль відіграє символічна складова. Надається аналіз анкетування з вивчення впливу політичних символів на настрої студентської молоді Південного регіону України, проведені авторкою в грудні 2016 року. Досліджується вплив зовнішніх і внутрішніх викликів українського суспільства кінця 2013 – початку 2018 років на формування колективної громадянськості, тобто громадянськості як політичної практики.

Дослідження має наукову та практичну цінність з метою визначення стратегії національної політики політичної соціалізації громадян із врахуванням об'єднувального впливу державної національної символіки і національної мови та визначення ролі інституту демократичної громадянськості в Україні у спрямуванні подальшого вектора політичного розвитку.

Ключові слова: громадянськість; персоналізація; вектор розвитку; точка біфуркації; символ; реальність; дійсність; символіка.

Постановка проблеми. Стан функціонування політичної системи сучасної України визначається точкою біфуркації: визначення євроінтеграційного подальшого вектора політичного розвитку уповільнено, а нові виклики спрямовують вектор політичного розвитку до повернення у регульоване минуле. Слід визнати, що стержневим чинником визначення вектора політичного розвитку українського суспільства було саме суспільство, оскільки європейські цінності – права людини, добробут і безпека виявились визначальними мотивами у протестно-корекційних виступах громадян проти корупційної зрадницької влади.

Серед численних запроваджених реформ після Революції Гідності всупереч владі проглядається авторсько-соціальне замовлення суспільства та сприяння міжнародної спільноти, особливо децентралізація. Але влада – це також частина суспільства, однак не цілком гідна його частина. Окремі представники влади, використовуючи владні механізми, популістичні методи, підспудно намагаються скерувати напрямок суспільного розвитку у зручному для свого збагачення напрямку – патерналістсько-залежного. Однак, за часи незалежності громадяни України нелегкою соціальною ціною майже позбулися патерналізму, навчилися покладатися на власні сили і розум.

А також за цей час виросло нове покоління українців і її молода освічена генерація – студентська молодь. З її числа виокремлюється та критична маса активних патріотичних громадян з розвиненим почуттям громадянськості, яка спроможна відстоювати і змінювати вектор політичного розвитку у заданому європейському напрямку. Значна частина такої молоді має досвід закордонного проживання і навчання, проте серед них більшість тих, хто залишається в Україні. В умовах державної незалежності громадяни оцінили важливість власного вибору вектора політичного розвитку у довготривалому часі, підтверджуючи це самовідданою обороною територіальних кордонів.

Отже, точка біфуркації функціонування політичної системи є на сьогодні для українського суспільства черговим випробуванням, проблемою, вирішення якої потребує наукових досліджень. Слід визначити ті механізми чи ціннісні орієнтири, які б змогли акумулювати потенційні ресурси у достатню критичну масу громадянської енергії, скерувати вектор політичного розвитку політичної системи у напрямку європейських цінностей. Одним з таких механізмів автор вважає інститут демократичної громадянськості, персоналізацією якого є громадянськість окремих патріотів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рівень наукових досліджень зазначеної тематики достатньо високий. Протягом останніх років дослідження громадянськості висвітлено у працях вітчизняних вчених В. Ф. Цвиха, В. П. Горбатенка, Ю. С. Шемшученка, П. П. Шляхтуна, А. Ф. Колодій, І. О. Кресіної, В. М. Торяника, М. Пірен. Проблеми персонології досліджені П. А. Козляковським, Л. В. Данилко. Роль політичних символів у функціонуванні політичного середовища досліджувала Т. Л. Нагорняк. Водночас дослідження інституту демократичної громадянськості, його функціонування в сучасних умовах численних викликів відсутні.

Постановка мети і завдання дослідження. Метою цього дослідження є пошук механізмів сприяння подальшого вектора політичного розвитку українського суспільства у демократичному напрямку. Дослідження заявленої теми автор зосереджує на таких завданнях: з'ясувати зміст цінностей молодих українців та роль символічної складової у формуванні громадянськості представників студентської молоді. Відомо, що цінності виступають рушійною силою діяльності особи, а символи впливають на моделі її поведінки. Оскільки інститут демократичної громадянськості в Україні може бути ресурсом спрямування вектора політичного розвитку у демократичному напрямку, громадянськість окремих громадян, які персоналізують інститут демократичної громадянськості є важливим завданням дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах зовнішніх і внутрішніх викликів українського суспільства кінця 2013–2014 років, прояв героїчного руху громадян України за оборону державних кордонів продемонстрував високий рівень «громадянськості». *Громадянськість як політична практика* затвердила свої результати на національному і регіональному рівні. «Громадянськість» – термін античного суспільствознавства, який можна знайти в давньоримських (Цицерон) і навіть у давньогрецьких (Платон) авторів як «співтовариство громадян міст-держави», де він означає здебільшого юридично-правові основи відносин особа – суспільство-держава або поняття *громадянського суспільства* в сучасному розумінні.

За визначенням вітчизняного вченого В. П. Горбатенка «громадянськість – готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків; антитеза поняття аполітичності, абсентеїзм, соціально-політична індиферентність і синонім соціально-політичної активності, патріотизму» [1, с. 122]. У працях авторів доби Просвітництва й нового часу термін набув іншого значення: мережа цивільних об'єднань громадян за інтересами, паралельна державним структурам. Нове мислення відбивало нову економічну реальність – розквіт приватної власності, ринку й буржуазії.

Громадянськість у політиці проявляється у формі цілеспрямованої діяльності громадян як політичних акторів, що інституціоналізують та об'єктивують демократію відповідно до власних інтересів з метою контролю та використання ресурсів влади. Більше то-

го, *громадянськість виступає політичним інститутом*, що обумовлює характер сучасної демократизації. Відповідно до предмета дослідження, автор виділяє *інститут демократичної громадянськості*, а саме – *колективну громадянськість* як первинний компонент громадянського суспільства.

Незалежно від будь-якого виміру, *демократична громадянськість* розуміється автором одним з ключових компонентів у концепції *громадянського суспільства*, оскільки він претендує на охоплення всіх якостей та спроможностей, притаманних особистостям, що складають громадянське суспільство, тобто, *персоналізація* громадянського суспільства, – автономність, взаємність, здатність до взаємодії з іншими заради спільних цілей, уміння підпорядковувати приватні інтереси загальним тощо.

Персоналізація (лат. persona – особистість) розкриває ті процеси, внаслідок яких особа отримує ідеальне уявлення про життєдіяльність інших людей, має бажання стати особистістю і може постати нею у ситуаціях реальної суспільної взаємодії [2]. Громадянськість як особистісна персоналізація інституту демократичної громадянськості розвивається у колективі за умови виконання суспільно важливих справ. Один з таких прикладів є героїчний захист державних кордонів від агресії на Сході України.

Формування *громадянськості* особистості відбувається одночасно із ціннісними змінами, що їх знають і людина, і суспільство, і держава. *Громадянськість*, громадянська позиція людини пов'язані з почуттям гордості за свою країну, її традиції, звичаї, символи (герб, гімн, прапор), з повагою до прав та обов'язків громадянина, до конституції держави. Формування громадянськості відбувається у процесі соціалізації особи через систему цінностей, суспільних відносин і виховання.

Таке переконання авторки ґрунтується, *по-перше*, на узагальненні особистих ґрунтовних досліджень становлення інституту демократичної громадянськості в Україні протягом останніх десяти років, на аналізі результатів досліджень сучасних вітчизняних вчених-політологів та провідних дослідницьких інститутів. Сучасні процеси прискорення становлення *інституту демократичної громадянськості* в Україні є поясненням реакції українських громадян на створення владою перешкод на шляху демократичних перетворень.

По-друге, сучасна актуалізація дослідження *громадянськості* в Україні обумовлюється втручанням інших культур та глобальних викликів в українську сучасність, що дає поштовх для виникнення нових спрямувань у цьому напрямку, актуалізації ролі окремих громадян у визначенні змісту політичних процесів. Руйнація міжнародної системи безпеки, агресія з боку сусідньої держави, прискорена вимушена мілітаризація національної політики, прискорення міграційних процесів, вимушене переселення громадян з місць військової агресії, інформаційно-пропагандистські війни, нові комунікативні технології, надмірна політизація економічних процесів та геополітичні суттєві впливи країн Європи, Азії та Америки мають як пози-

тивні, так і негативні відбитки на трансформаційних процесах у сучасній Україні.

По-третє, в сучасному науковому обігу поняття «громадянськість» як персоналізація інституту демократичної громадянськості залишається недостатньо вивченим, а його вживання вузькоприкладним. Тому це дослідження присвячене вивченню впливу символічної складової на формування громадянськості студентської молоді та запропонованій автором концепції ролі інституту демократичної громадянськості у зміні вектора політичного розвитку в умовах біфуркації функціонування політичної системи в сучасній Україні.

Для дослідження впливу символічної складової на процес формування громадянськості слід звернутися до теоретичних праць Т. Л. Нагорняк «Політичні символи і політична символіка: операціоналізація понять», «Символічний вимір політики і політичної мови», А. Ф. Лосева «Знак. Символ. Миф».

За допомогою психологічного підходу розглянемо сутність функціонування інституту громадянськості, де важливу роль відіграє символічна складова.

Поширеною практикою є активне використання символів політичними акторами у різноманітних формах і з різною метою, як то: для консолідації суспільства (заяви, заклики, звернення), у передвиборчій боротьбі (політична реклама), для ескалації конфлікту (інформаційні війни), громадянами для вираження власної суспільно-політичної позиції (демонстрації, мітинги, графіті) тощо. Слово «символ» походить з грецької мови та означає ознаку, розпізнавальну прикмету. Точніше кажучи, це один із видів знаку. Це образ, який взято в аспекті своєї знаковості, цей образ є знаком, якому надано всієї органічності та невичерпної багатозначності образу. Предметний образ та глибокий сенс виступають у структурі символу як два полюси, які неможливо помислити один без одного, але в той самий час вони розведені між собою та породжують символи [3, с. 38–39].

Погоджуючись з визначенням філософа і філолога А. Лосева про виділення 9 типів символів, які акцентують їхню ідеологічну і спонукальну функцію, можна стверджувати, що символи вочевидь впливають на процес набуття якостей громадянськості. Це такі символи: «Ідеал, девіз, план, проект, програма, рішення, постанова, гасло, заклик, пропаганда, агітація, афіша, плакат, пароль, ярлик, указ, наказ, команда, закон, конституція – ідеї і поняття, які насичені і заряджені великою практичною силою, що породжує принцип громадської дії і метод здійснення суспільно-політичних фактів» [4, с. 17].

Далі виокремимо символи, які мають переважний вплив на набуття якостей громадянськості.

Символи-ідеї. До політичних символів-ідей можна віднести всі вербальні політичні мотиви, які несуть собою презентаційну, агітаційну та мобілізаційну функції, презентуючи країну та з'ясовуючи світоглядні, соціокультурні, політичні та національні принципи її мешканців. Наприклад, «Україна – єдина країна», «Україна понад усе».

Поведінкові символи чи символи – івенти. Це – упорядкована система дій, сукупність універсальних сюжетів та моделей поведінки, що повторюються ци-

клично у певному соціальному просторі чи ініційовані під конкретну політичну подію. Йдеться про мітинги, протестні акції, міжнародні круглі столи, мирні переговори, кризові діалоги, інаугурацію Президента, дипломатичний протокол, тощо. Політична дія виконує інформаційну чи мобілізаційну функції та стає символічною за умов своєї ритуальності. Ритуальність політичних дій пов'язана з комплексом конвенційних форм поведінки, що уособлюють у собі норми (правила голосування), цінності, національно-державну специфіку, викликаючи особливий емоційний фон. До поведінкових символів також можна зарахувати звукові символи (звукоряд), що спонукають до усвідомленої дії. Наприклад, перші ноти Гімну, які спонукають вставати громадян країни або класти руку на проєкцію серця, звучання пісні «Пливе кача по Тисині...», яке спонукає вставати громадян та вшановувати пам'ять загиблих під час революції Гідності та захисту Вітчизни. Саме це вони й мають за мету, відтворюючи функцію соціалізації та консолідації нації.

Символи-персони. Харизматики, політичні діячі-лідери, що виступають від імені держави-нації, громадяни світу, воїни-захисники України в АТО, «Небесна сотня», персони, з якими асоціюється нація, країна.

Національно-державна символіка. Усі державні символи, які утворені як державно-національна цінність та використовуються на різних рівнях, підкреслюючи свій законний статус (гербова печатка, геральдика, прапор, гімн), архітектурні ансамблі, що є чинником державної ідентичності, наприклад, Майдан Незалежності, топонімічна політична символіка, наприклад, вулиця Шевченка, сквер Ради Європи, знаки відмінності й відзнаки, дизайн грошових купюр, наприклад, із зображенням образів моральних авторитетів – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Григорія Сковороди, що візуально «скануються» та спонукають як взірць до наслідування.

Перераховані категорії політичних символів і символік набувають знакової сили, презентують національний характер і виконують основну функцію ідеологічного впливу на формування громадянськості, національної ідентичності. Декілька символів стають знаком чи знаковою системою і символікою, політичним міфом про країну чи образом держави-нації. Символи залишаються в масовій свідомості як соціальні стереотипи у вигляді фраз, уявлень і переконань та обумовлюють політичну дію громадянина.

У процесі становлення громадянськості важливе місце займає уявлення громадянина про образ держави. Категорія «образ» культурологічна за своїм походженням. Культурно-ідеологічний образ держави інтегрує в собі події минулого, етнопонаціональні характеристики, культурну пам'ять, історичні образи національних героїв. Вони усталені часом і є базовими елементами становлення громадянськості.

Подальше дослідження є аналізом матеріалу за результатами анкетування, у якому проведення анкетування та зміст анкет складено авторкою і є оригінальним матеріалом, що підтверджує важливу роль символічної складової у процесі становлення інституту демократичної громадянськості в Україні наприкінці 2016 року. Вибір респондентів – студентської молоді

Півдня України – обумовлений тим, що студентська молодь є мобільною частиною суспільства, молодою генерацією національної еліти, яка визначає перспективу розвитку на найближчі роки в Україні. Крім того, територіально межовий Східний регіон України з проблемами ескалації конфлікту значною мірою впливає на суспільні настрої Південного регіону. Аргументи вибору територіальних меж анкетування посилюються необхідністю визначення міри соціальної напруженості та прогнозування реакції на провокативні збурення і попередження можливих руйнівних наслідків.

Вибірка респондентів здійснювалась за кластерним методом, було опитано 500 респондентів – студентську молодь вищих навчальних закладів міста Одеси, міста Миколаєва та міста Херсона. Вік респондентів – від 16 до 23 років. Гендерний склад опитаних:

45 % чоловіків та 55 % жінок. Похибка дослідження склала 4 %. У результаті дослідження було розроблено таблиці по кожному з питань з репрезентацією результатів у вигляді діаграм (Рис. 1–5):

Як респонденти оцінюють політичні події в Україні за 2014 рік (події Майдану, антитерористичної операції, дострокових парламентських і президентських виборів)

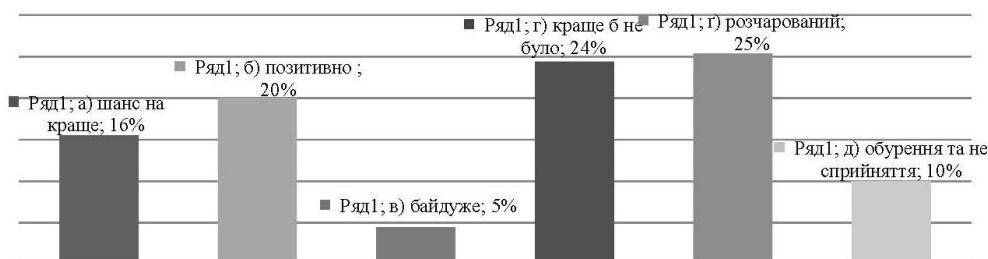

Рис. 1. Оцінювання політичних подій в Україні за 2014 рік

Як респонденти ставляться до використання українських символів у вигляді моди на вишиванки, прапорців на автомобілях, стрічок із зображенням прапора України

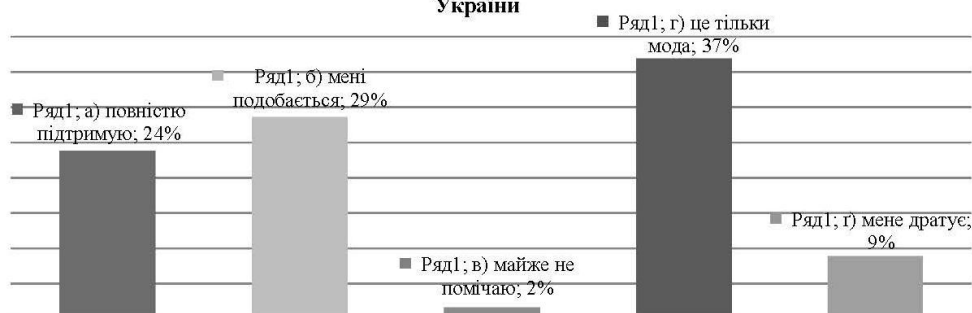

Рис. 2. Ставлення до використання українських символів

Які символи виступають для респондентів уособленням українських настроїв

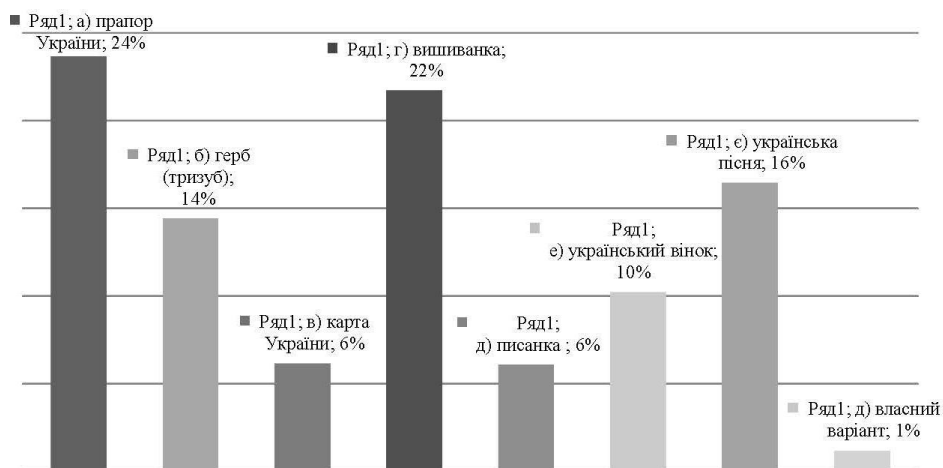

Рис. 3. Визначення символів, які виступають уособленням українських настроїв

В умовах сучасних політичних подій як демонструють респонденти свою суспільно-політичну позицію за допомогою символів

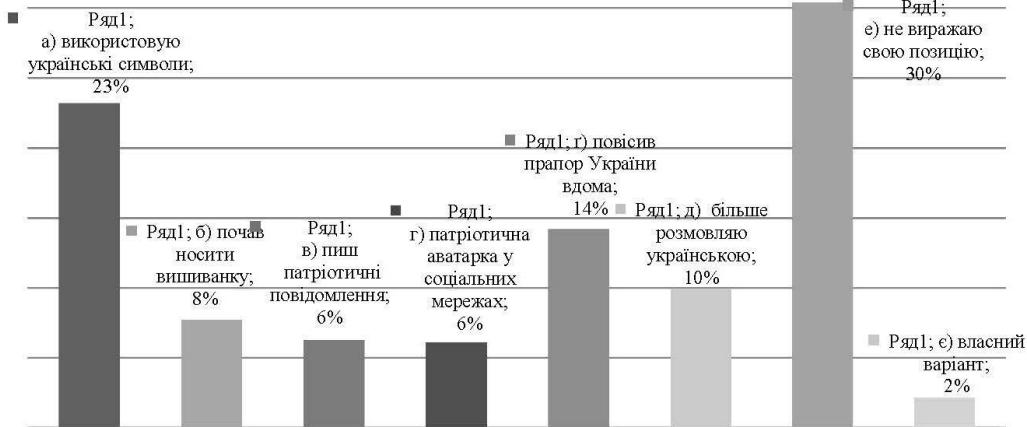

Рис. 4. Демонстрація своєї суспільно-політичної позиції за допомогою символів

Як респонденти ставляться до проблеми двомовності в Україні

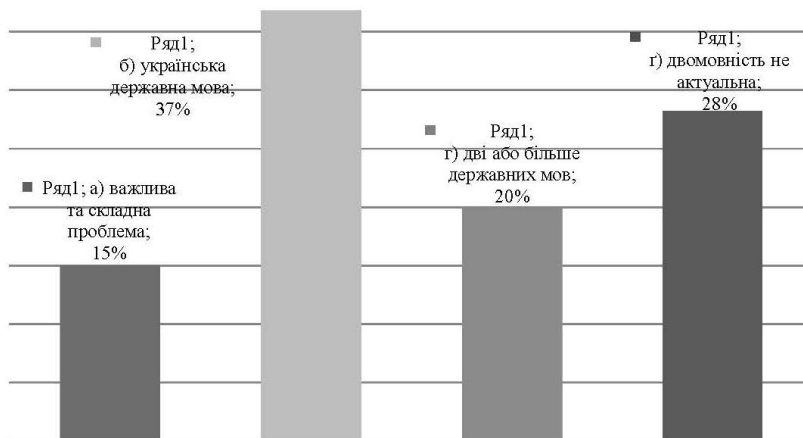

Рис. 5. Ставлення до проблеми двомовності в Україні

Висновки проведеного дослідження. Узагальнюючи аналіз проведеного анкетування, слід сформулювати такі висновки щодо символічного як способу вираження суспільно-політичної позиції та впливу на настрої студентської молоді вузів Південного регіону України:

– більше половини респондентів (67 %) виражають свою суспільно-політичну позицію за допомогою символів в умовах сучасної політичної ситуації, використовуючи українську символіку (рис. 4);

– серед молоді присутня певна кількість людей з пасивною, аполітичною установкою (5 % респондентів віддали перевагу взагалі не оцінювати політичні події 2014 року, 2 % взагалі не слідкують за політичними новинами) (рис. 1);

– символами, які є уособленням українських настроїв для респондентів виявились символи державницького характеру (прапор України – 24 %, герб – 14 %), вишиванка (22 %) та українська пісня (17 %) (рис. 3). Також, серед власних варіантів присутні гастрономічні символи (борщ), символи політичних подій 2014 року («Небесна сотня») (рис. 3);

– ставлення до використання українських символів прихильне у більше ніж 50 % студентів, значна

частина вважає це модою (37 %) і тільки 9 % негативно оцінюють використання українських символів (рис. 2);

– символічною виступає українська державна мова, яка має абсолютних прихильників серед студентської молоді Півдня України – 37 %, а 28 % респондентів не вважають актуальним питання двомовності. Лише 20 % студентства Півдня, де поширене функціонування у побутовому спілкуванні (переважно в містах) російською мовою (рис. 5).

Виходячи з аналізу проведеного анкетування, слід визнати, що теоретичні праці науковців про те, що політична реальність значною мірою є символічною, підтверджується. Політичний досвід за допомогою творчого осмислення переходить з несвідомого у сферу символів. Потім раціональна та емоційна обробка символів перетворює усвідомлення в ідеологію, у політичні, мовні і гендерні стереотипи на рівні свідомості.

Проведене дослідження доводить, що важлива роль у сприянні громадянськості як політичної практики, тобто становленні інституту демократичної громадянськості, належить національній державній символіці та українській державній мові як прояву цінності національної державності. Такий результат

дає підставу вважати, що національні ціннісні орієнтири зможуть акумулювати потенційні ресурси у достатню критичну масу громадянської енергії та скерувати вектор політичного розвитку політичної системи у напрямку європейських цінностей. Одним з таких механізмів автор вважає інститут демократичної громадянськості, персоналізацією якого є громадянськість окремих патріотів України.

В умовах зовнішніх і внутрішніх викликів українського суспільства кінця 2013 – поч. 2018 років, громадянськість як політична практика затвердила свої

результати на національному і регіональному рівні, а саме громадянськість як персоналізація інституту демократичної громадянськості є умовою зміни вектора політичного розвитку в умовах біфуркації функціонування політичної системи в сучасній Україні.

Подальші дослідження мають наукову та практичну цінність з метою визначення стратегії національної політики політичної соціалізації громадян із врахуванням об'єднуючого впливу державної національної символіки та національної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
2. Козляковський П. А. Персонологія : навч. посіб. / П. А. Козляковський, Л. В. Данилко. – Миколаїв : ФОП Швець В. Д., 2016. – 400 с.
3. Нагорняк Т. Л. Політичні символи у дискурсивних практиках України / Т. Л. Нагорняк // Політологічні та соціологічні студії / Ред. А. Круглашов. – Зб. наук. праць. – Том IV. Тематичний випуск : «Проблеми національної безпеки : регіональні та глобальні аспекти». – Чернівці : ВД «Букрек», 2008. – С. 320–339.
4. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев // Труды по языкознанию. – М. : Наука, 1982. – 440 с.

В. Н. Ярошенко,

ННУ ім. В. А. Сухомлинського, г. Николаев, Украина

ГРАЖДАНСТВЕННОСТЬ КАК ПЕРСОНАЛИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ И УСЛОВИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ВЕКТОРА ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В данном исследовании определена гражданственность как персонализация института демократической гражданственности с учётом влияния на него символической составляющей. Использован институциональный подход для понимания гражданственности как политического института и определения концептуальной структуры компонентов гражданственности через её социальное предназначение в составе общности. С помощью психологического подхода рассмотрена сущность функционирования института гражданственности, где важную роль играет символическая составляющая. Представлен анализ анкетирования с изучением влияния политических символов на настроения студенческой молодёжи Южного региона Украины, проведённые автором в декабре 2016 року. Исследуется влияние внешних и внутренних вызовов украинского общества конца 2013-го – начала 2018-го годов на формирование коллективной гражданственности, то есть гражданственности как политической практики.

Исследование имеет научную и практическую ценность с целью определения стратегии национальной политики политической социализации граждан с учётом объединительного влияния государственной национальной символики и национального языка, а также определения роли института демократической гражданственности в Украине по направлению дальнейшего вектора политического развития.

Ключевые слова: гражданственность; персонализация; вектор развития; точка бифуркации; символ; реальность; действительность; символика.

V. Yaroshenko,

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

CIVILIZATION AS THE PERSONALIZATION OF THE INSTITUTE OF DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE AND THE CONDITION OF CHANGING THE VECTOR OF POLITICAL DEVELOPMENT

In this study, citizenship is defined as the personalization of the institute of democratic citizenship, taking into account the influence on it of a symbolic component. The state of functioning of the political system of modern Ukraine is determined by the point of bifurcation: the definition of the future integration vector of the political development of Ukraine is slowed down, and the new challenges direct the vector of political development to returning to the regulated past. It must be admitted that the main factor determining the vector of political development of Ukrainian society was society itself, because European values – human rights, welfare and security were the determining motives in protest-correctional statements of citizens against corruption treacherous authorities.

In this investigation are used the institutional approach for the understanding of civic consciousness as a political institution and determination of the conceptual framework of the components of citizenship through its social purpose as part of the community which is a bearer of identity as the source of personality and ability to organize themselves in a political context. With the help of the psychological approach the essence of the functioning of the institute of civic consciousness is considered, where an important role is played by symbolic component. The analysis of the survey on the impact of political symbols on the mood of students of the Southern region of Ukraine which were conducted by the author in December 2016 is provided. The influence of internal and external chal-

lenges of the Ukrainian society of the end of 2013th and beginning of 2018th on the formation of a collective citizenship i. e. civic consciousness as a political practice is investigated.

The research has a scientific and practical value in order to determine the strategy of the national policy of political socialization of the citizens, taking into account the unifying influence of the national national symbolism and the national language, and determining the role of the institute of democratic citizenship in Ukraine in the direction of the further vector of political development. Such a result suggests that national values can mobilize potential resources into a sufficiently critical mass of civilian energy and guide the vector of political development of the political system towards European values.

Key words: citizenship; personalization; development vector; point of bifurcation; symbol; reality; reality; symbolism.

Рецензенти: Семенченко Ф. Г., д-р політ. наук, професор;
Чупрін Р. В., канд політ. наук, доцент.

© Ярошенко В. М., 2018

Дата надходження статті до редколегії 05.05.2018